

Олександр Кожолянко

Різдво: народження нового сонця, народження Ісуса Христа

Різдво Ісуса Христа – це одне з найбільших свят у християнській Церкві. Однак, святкування Різдва на українських теренах започатковано кілька тисяч років тому і пов’язано воно було з календарною обрядовістю – святом народження Сонця. Питання святкування Різдва за язичницьким і християнським календарями ще до кінця не вивчене в етнологічній науці. Тому виникла потреба в детальнішому дослідженні цієї теми .

Різдвяні свята українців були в переліку найбільших річних свят. З 25 грудня день починає прибавлятися, починає відчуватися поворот Сонця на літо, перемога його над початком зими. Як і на Івана Купала, Сонце, за повір’ям, виїжджає в колісниці на срібному, золотому і діамантовому конях. Так, у обрядовій пісні оспівується виїзд Сонця: “Їхала Коляда в мальованому візочку, на вороненькому конечку” [1, с. 444].

Головні віхи сонячного циклу свого часу стали визначальними для організації свят християнського календаря. Передусім це стосується такої події, як народження нового сонця, зимового сонцевороту. Ще в IV ст. Церква ухвалила відзначати саме 25 грудня Різдво Христове [2, с. 34]. Із переходом у 1700 р. на новий календар відбулося перенесення Різдва з 25 грудня на 7 січня.

Різдво і загалом різдвяний цикл свят адаптували стародавні Коляди і Святки. За віруваннями давніх українців, у найдовшу зимову ніч народжувалося нове Сонце – Дажбог. А пологи матері Коляди відчуються на землі, в Дніпрових сагах. Коляда, таким чином, є стародавнє Різдво Всесвіту, на землях України було святом Зодіаку – перемоги світла над темрявою [3, с. 12]. Після християнізації Русі воно досить швидко адаптувалося до Різдва Христового, оскільки символізувало народження сина в одному випадку Божого, в іншому – Сварога, язичницького бога неба і вогню [4, с. 273–275].

За давніми віруваннями, сам Бог-Сонце сходить тоді з небес, щоб оглянути нашу землю, зігріти її, дати життєдайну силу. Не випадково в одній з колядок є таке звернення до Бога:

“Поможи, Боже, мирно ся діждати,

Та й щоб нарїк веселїше заколядувати.”

Найголовніше українське родинне свято річного циклу – Корочун-Різдво просякнуте цілком анімістичним світоглядом. Сонце в останні дні грудня повертає на весну, “народжені” перші промені зігрівають землю для відродження природи. Це свято – народження чудодійної сили, що надає могутності й сили природі. Старовинна його назва була Корочун – це бог, що скорочував ніч, а подовжував

день, тобто – Сонце. Від давнини народна релігія українців була тісно пов'язана з природою та з господарським річним циклом. Вона була заснована на боротьбі за своє існування в навколишньому природному середовищі. Це свято пов'язане однією спільною ідеєю: пошанування Сонця і “сонячних” богів, боротьба літа з зимою, а це все становить основу хліборобства. Хліборобське свято Корочуна було в ті далекі часи надією і вірою людини в щасливий рік урожаю, приплоду худоби, здоров'я і радісного життя господаря.

Різдво Ісуса Христа – одне з найбільших свят у християнстві. Воно детально описане в Святому Письмі євангелістами Матвієм і Лукою. Історія народження Ісуса також відома добре, але в даному випадку потрібно хоча б у тезовій формі вказати на основні моменти його народження.

За часів царювання кесаря Августа був виданий наказ про загальний перепис населення в Римській імперії. За цим наказом, кожний ізраїльтянин, житель Святої Землі, повинен був з'явитися для цього перепису до місцевості походження його роду. Юдеєю правив тоді ізраїльський цар Ірод, який підпорядковувався римському кесареві. Ірод був жорстоким правителем, народ не любив і боявся його.

Йосиф і Марія, обоє нащадки царя Давида, прямували до Вифлеєма, що був відомий як “місто Давидове”, для проходження перепису. Вифлеєм був невеликим містом, і коли Йосиф та Марія прибули, для них не знайшлося місця на нічліг.

Оскільки вже смеркало, погіршувалась погода і не було ніякої надії відшукати пристанище, Йосиф і Марія примостилися в убогій стаєнці для овець. Тут Марія народила сина – Ісуса (Ієшуа). Повивши дитячко пеленами, вона поклала його в яслах на сіні. У цій стаєнці почав своє земне життя той, хто став “дорогою, правдою і життям” для християн (Івана 14:6).

Святвечір є початком дванадцятиденного циклу Різдвяних свят в українській християнській Церкві.

У давнину це свято називалося Різдво-Корочун. Свято Корочун є свідченням глибокої культурної дійсності не лише вірувань, світогляду давніх українців, а й культурних, політичних та економічних зв'язків і взаємин з іншими народами.

Зміст народного Різдва полягав у народженні немовляти-Сонця з голови Лади, народженні Місяця (Василя) на Щедрий вечір та народженні богині води Дани на Йордан.

Християни почали святкувати Різдво Христове – через декілька сотень років після народження Ісуса: в Західній церкві свято Різдва було введено між 354 і 360 рр., а в Східній – від 378 р. Ще в 567 р. за рішенням Другого синоду в Турі (Франція) всі дні від Різдва до Богоявлення – так зване дванадцятидення – були оголошені святковими.

Приготування до Різдва – період з особливими діями. Ще за тиждень до свят господарі готували дрова на паливо, витискали (били) свіжу олію; господар по-рядкував у всьому господарстві, господиня мала завчасно купити новий посуд, приготувати для кожного члена сім'ї новий святковий одяг або випрати старий.

Господар до Різдва готував житньо-пшеничний сніп – Дідух та сіно для підстелання на Святу вечерю [5, с. 34]. Українці вірили, що на Святу вечерю бог урожаю і бог скотарства невидимо сходять на землю й досвіту перебувають у селянських хатах, невидимо, але в образі свічки і у снопі Дідуха [5, с. 34–35].

У давнину в Україні у переддень свята господиня знімала зі стін усе, що висіло на кілках, гвіздках, щоб птахи не сідали літом на городину.

Напередодні Різдва, що заступило Коляду, всяка робота припинялася, і тільки готувалася Свята вечеря. О полудні добувався новий вогонь і ним розпалювали в печі 12 полін, що готувалися 12 днів, і на них готували 12 ритуальних страв [6, с. 135]. На Гуцульщині його називають “новий вогонь” “живий вогонь”. Ще у ХІХ ст. повсюдно в Карпатах було прийнято розпалювати від камінного кресала або тертям. Для господині головним було приготування дванадцяти пісних страв на Святвечір. Хата мала бути чисто прибраною, теплою і затишною. Серед страв головною була кутя. Кутя бере початок з дохристиянської культури наших предків і символізує врожай [7, с. 7]. Перед вживанням куті на Різдво батько кидав першу ложку вгору на покуть, приносячи, таким чином, своєрідне жертвоприношення богу і богиням померлих предків і врожаю – Роду і рожаницям [8, с. 12]. Через тисячоліття кутя, як обрядова страва, пережила певну еволюцію. В ХІХ ст. вона готувалась переважно з пшеничної або ячмінної крупи; на кінець ХХ ст. зустрічається в Україні приготування куті з рису. Кутю варили до кожного з трьох основних зимових свят окремо, відповідно вона мала і свої назви: Багата (на Різдво), Щедра (на Новий рік), Голодна (на Водохреща).

Дрова у піч накладалися з особливими церемоніями господарем і господинею разом. Нагрівши піч, господарі, знову разом, вкладали туди “божу їжу” – кутю та узвар. Цього дня варять узвар із сушених груш, яблук, ягід. Крім цих двох обов’язкових страв, печуть ще книші – хліб духів.

Готувалися на вечерю такі страви: книші, біб, квасоля, капуста, затертий олією та пшоном, горох, борщ пісний з рибою та грибами, риба смажена, риба охолоджена, вареники з вишнями, сливами, млинці (до борщу), каша гречана та пшоняна, пироги пісні з капустою, сливами, грушами тощо.

Варений біб вважали однією з найповажніших після куті страв Святої вечері. Біб господиня клала на стіл як першу страву і, як засвідчують спостереження етнографів, у гуцулів існувало прислів’я: “Перша вечеря – це біб”.

Кістки риби, яку споживали під час Святої вечері, зберігали, їм приписували лікувальні властивості. Так, на Гуцульщині товчені кістки підмішували в корм для худоби, “аби була жвава на пашу”, в окремих випадках використовували для полоскання горла та при інших захворюваннях людини.

Варену квасолю та горох присмачували смаженою цибулею. А в селах Буковини, Галичини популярними були “барабульки”, тобто варена картопля; на Гуцульщині – сливи з картоплею.

Кутю та узвар виймають із печі в час сходу сонця, щоб перші промені Бога-Сонця освятили цю їжу, а далі господиня кладе їх на покуття (покуть). Покуття – найпочесніше місце в хаті. Воно завжди в тому кутку, що зі сходу сонця. Поважне ставлення до цього місця йде з глибокої давнини. Відомо, що в давнину під покуттям або під порогом ховали покійників, вважаючи, що померлий стає охоронцем своєї родини, свого дому, стає хатнім (домовим) божеством. Тому-то це місце вважалося почесним, бо там жив домовий охоронець.

Одним із важливих елементів підготовчого характеру, що передував святвечірній трапезі, був обхід двору. Господар і господиня зі святковою вечерею (хліб, мак, мед) обходять двір, біля стайні висипаючи мак, щоб “відьми, його визбируючи, не підступились до худоби”. Це є шанування різного зела, яке йде з глибокої давнини. Вважали, що дикий мак-видок бачить усі злі сили і має властивість не допустити їх до худоби, та двору.

Перед Святою вечерею господар “зарубує пороги”, бо на порозі сидить “лиха сила” і жде слушного часу вскочити в хату.

Початком Святої вечері служить поява на небі першої вечірньої зірки. Християнським різдвяним обрядом ця зірка визнана за символ новоявленої в ніч Різдва Ісуса Христа “звізди”. Легенда говорить, що східні мудреці – волхви – побачили в момент народження Христа незвичайну зірку і зразу ж зрозуміли, що народився Месія, передбачений пророками. Тому, як тільки засяє на небі вечірня зоря, до хати знову заходить господар і урочисто сповіщає про початок Святого вечора. Всі ставали навколішки і молилися.

У давні часи в Україні, як тільки з’являться на небі зірки, господар виймає віконницю з одного вікна хати, бере під пахву хліб, у руку – сокиру. З усім цим тричі обходить кошари та інші господарські споруди, проказуючи перед вікном три рази “Добрий вечір”. З цього моменту ніхто не сміє виходити з хати. Цей обряд виймання вікна символізує впускання бога багатства до хати. Хліб (вийнятий першим з печі) в обрядовому обході є очевидною жертвою богам. Обхід з сокирою несе на собі відбиток тієї епохи, коли людина переважно займалась мисливством, тому таке знаряддя, як сокира, було майже завжди при ній [9, с. 351]. Обряд цей, без сумніву, має зв’язок із стародавньою традицією і є релігійним актом.

Після обіду на Вілію, ближче до вечора ходять колядувати малі діти з торбинками на плечах, у яку складали дарунки. Після колядування діти отримували від господаря чи господині дарунки: печиво, горіхи, яблука, а деколи (у заможних господарів) і гроші. Колядували діти, переходячи гуртами або поодиноці від хати до хати, до сьомої-восьмої години вечора. В давні часи діти ходили колядувати не перед Святою вечерею, а наступного дня, на Різдво, у другій половині дня.

Перш ніж сісти за стіл за Святу вечерю, господар повинен був нагодувати худобу. Спочатку шматком хліба годували собаку за вірну службу. Після пса годують змішаною їжею з різних святвечірніх страв худобу, яка є в господарстві, даючи опісля також вдосталь сіна та іншого корму. Ще у 70–90-х рр. ХХ ст. господарі

старшого віку (70–80-річні) дотримувались проведення обряду обходження худоби з їжею на Святий вечір.

Те, що українці пам’ятали про домашню худобу та першою годували її святвечірньою їжею, характеризує їх благородні риси: люди берегли й дотримувались стародавніх традицій, пам’ятали з покоління в покоління, що різдвяний вечір є також святом пошанування худоби.

Усі обрядові дії на рівних правах виконують господарі хати, як чоловік, так і жінка. Це свідчить про давність традиції, що походить, очевидно, з доби рівноправності чоловіка і жінки в родині.

Заходячи до хати, господар повертається три рази проти руху сонця, замикає двері – до кінця Святої вечері ніхто не повинен виходити з хати. Цією магічною дією господар ніби закриває свою родину від усього лиха.

На Святу вечерю всі члени родини повинні бути вдома. “Боже борони десь заночувати у цю ніч – цілий рік будеш блукати по світі манівцями” [4, с. 56]. Адже, за українським звичаєм, для людини велике нещастя жити далеко від рідних, але найбільше – не поспіти на Багату вечерю. Це повір’я збереглось до наших днів, напевно, з часів, коли люди ще жили родовим устроєм – патріархальною родиною. Це було свято єднання, спільності інтересів роду, виконувались магічні дії, щоб рід був величний і багатий.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у багатьох гуцульських селах замість ритуальних вогнів запалювали свічки не лише в хатах, а й на могилах померлих родичів.

Перед Святою вечерею господар, а за ним усі рідні вклякають, б’ють поклони та моляться, аби до вечері були допущені й ті душі, що людям цим невідомі.

Якщо на Святу вечерю загостить сторонній чоловік (полазник), то вважається, що він принесе щастя в дім, а якщо жінка, то чекай нещастя. Оскільки жінки не наважувались в цей час кудись ходити, то такі випадки траплялися нечасто.

Стіл на Святу вечерю застеляється скатертиною тільки тоді, коли було здмухано всі його кінці, аби “не простелити духи”; покладено часник по чотирьох кутках, які мають оберігати вечерю від злих духів. Відома традиція засівати насіння льону чи конопель по кутках житла. Часник є символом місяця, його зубці нагадують серп місяця-молодика, а лікувальні властивості підказували людям, що в ньому криється потаємна сила, яка йде від місяця. Місяць вважали джерелом творчої енергії земного світу.

Далі на стіл вкладають стебла сіна, щоб у господарстві водилася худоба і весь домашній здобуток множився. Наші пращури вірили, що в сіні “ховається” доля худібки – перебувають невидимі духи свійських тварин та домашньої птиці. Духи ці споглядатимуть Святу вечерю. З прийняттям християнства сіно імітує ясла, де народився Ісус Христос. На столі в сіно сиплять зерно різних культур (пшеницю, кукурудзу, жито, овес). Стіл із сіном накривають скатертиною і кладуть на нього дванадцять страв. У давнину ці страви були природною жертвою сузір’ям Зодіа-

ку. З прийняттям християнства дванадцять страв стали символізувати апостолів Христа.

У XIX ст. в Україні (на Буковині, Галичині – і досі) випікали два обрядових хліба, що називались “Василь” і “Маланка”. На столі один хліб накривали другим, під ними клали насіння конопель і мідну монету, все це оперізувалося вінком часнику. “Маланку” з’їдали на Новий рік, а від “Василя” відрізали окрасць і давали худобі. Засушений шматок “Василя” зберігали до того дня, коли вперше виходили в поле сіяти.

Перш ніж розпочати вечерю, запалювали свічку, що була зроблена з воску домашньої пасіки господаря. При відсутності пасіки свічку купували у сільських пасічників або у крамниціях. Мусить горіти тільки воскова свічка, тому що віск – продукт важкої праці бджоли, а бджола – символ людини.

Потім господиня подає страви, накладає їх у миску, кладе зверху шматок хліба, встромляє в нього свічку і все це на рушникові подає господарю. Той тричі обходить стіл “за сонцем” або робить над столом потрібне коло і виголошує молитву.

До початку Святої вечері усі дірки в лавах обов’язково затикають, щоб там не заховались злі духи і не перешкодили Сонцю та духам Природи, духам Предків прийти на вечерю.

Мати подає найстаршому чоловікові миску з кутею та дерев’яну ложку. Першу ложку куті господар підкидає до стелі – “щоб так ягнята стрибали”. Всі пильно стежили: скільки прилипне зернин до стелі – стільки в новому році з’явиться ягнят чи іншої живності. Другу ложку господар знову підкидає до стелі – “щоб телята велися”, а третю – “щоб бджоли роїлися”.

Під час Святої вечері з-за столу ніхто не міг встати, окрім господині, бо не здійснились би побажання і надії.

Коли на Святий вечір п’ють напої, то перед питтям повну чарку перехилиють так, щоб напою трохи вилилось. Це є певне пожертвування Верховному Божеству. А оскільки проливають напій на землю, то можна припустити, що це є також жертва богові землі.

Вечеряють повільно, урочисто. Закінчивши трапезу, першим встає батько. Усі дякують Богові й духам за добро і за вечерю, а діти дякують ще й батькам. Після вечері миски з їжею не прибирали зі столу, оскільки пізніше мали прийти вечеряти духи померлих. Звичай залишати ложки біля куті, класти воду й миски з їжею на підвіконня, покуття та стіл свідчить про існування в українців культу пошани померлих.

Після Святої вечері батько гасив свічку, і всі спостерігали за напрямком диму від неї. Якщо дим піднімається вгору, то ніхто з сім’ї не помре в цьому році, якщо ж у бік дверей чи вікон – то впродовж року хтось із сім’ї відійде у світ мертвих [10, с. 15–17].

Після Святої вечері діти несуть вечерю дідусеві з бабусею, а також бідним та німечним людям. Ця вечеря складалась, як правило, з головних ритуальних

страв. Приймаючи страви, господарі, в свою чергу, передавали такі ж страви зі свого столу.

На Різдво вся сім'я знову сідала за стіл обідати “сімейну вечерю”. У гуцулів сімейно-родова вечеря закінчувалася обрядовим танцем “Кругляком”. Свято Різдва – звичай, який є символом єдності, об'єднання роду. Свята вечеря була кульмінаційним моментом у відзначенні народження Ісуса Христа, зимового сонцестояння та початком нового річного кола.

1. Афанасьев А. Н. Древо жизни. Москва: Современник, 1982. С. 464.
2. Чеховський І. Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону. Чернівці: Зелена Буковина, 2001. 303 с.
3. Кожоляно Г. Основи свята Різдва – Коляди / Час. 2002. 18 січ. С. 12.
4. Іларіон, митр. Дохристиянські вірування українського народу. Київ: АТ “Обереги”, 1992. 424 с.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ: Оберіг, 1994. Кн. I. Т. I. 400 с.
6. Чеховський І. День Андрія як “звірине” свято в українців Карпатського регіону та міфологічні риси культових звірів // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології: зб. наук. ст. / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії ЧДУ. Чернівці: Золоті литаври, 2000. Т. I. С. 135.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. Київ: Оберіг, 1993. 592 с.
8. Шостак В. М. Найдавніші вірування на території України в їх історичному розвитку від епохи палеоліту до X ст. н. е.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т. Чернівці, 1998. 16 с.
9. Кожоляно Г. Етнографія Буковини. Чернівці: Золоті литаври, 1999. Т. 1. 384 с.
10. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. 1995. Т. 2. С. 1–20. (Зберігаються у етнографічному музеї ЧНУ).

Людмила Агеева

Астральная символика некоторых руноподобных знаков в народном орнаменте

Народный орнамент Восточной Европы включает в себя огромное количество не исследованных до сих пор различных символов. Особый интерес представляют графические знаки рунического типа. Их можно встретить как на рушниках, так и на одежде, хотя доминирующая роль все-таки принадлежит рушникам. Следует также отметить, что рунические знаки, выявленные на славянских и на финно-угорских рушниках на Урале, не обязательно имеют отношение к скандинавским рунам, но поскольку последние имеют названия, мы для удобства будем использовать их в нашей работе.